

ОСОБЛИВОСТІ САМОСТВЕРДЖЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ З РІЗНИМИ ГЕНДЕРНИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ

Проблема самоствердження особистості – одна з "вічних" проблем людського життя. Найбільших психологічних труднощів у сучасній соціальній ситуації зазнають старші школярі, що знаходяться на порозі життєвого самовизначення, пошуку сфер свого ствердження і людської затребуваності. Відсутність орієнтирів робить процес їхнього самоствердження стихійним, неорганізованим, непродуманим, що становить проблему для самих старших школярів і суспільства в цілому. Самоствердження старшокласників залежить від різних детермінант, серед яких важливими, на думку багатьох дослідників, є гендерна ідентичність.

У психологічній літературі приділялась увага проблемі самоствердження особистості, саме таким її аспектам як: вікові особливості самоствердження особистості (М.Р. Гінзбург, И.С. Кон, В.Ф. Сафін Л.І. Дубровіна, А.В.Краковський, И.Ф.Исаєв), статеві особливості самоствердження (Харламенкова Н.Є.) та ін.

Проблема гендеру досліджувалася багатьма вченими (П.П. Горностай, В. Є.Каган, С.Бем, К.Юнг та ін.). Питання про вікові особливості прояву гендеру вивчалися в роботах Л.С.Виготського, Н.К.Радіної та ін. Л.С.Виготський вказував, що особливості вікової динаміки пов'язані з розбіжністю трьох ліній розвитку: загальноорганічного, соціального і статевого. Ігнорування цих ліній розвитку приводить до того, що людина стикається з суперечливими, амбівалентними гендерними стереотипами саме в суспільно зумовленій системі виховання.

Разом з тим, питання зв'язку гендерних типів зі стратегіями самоствердження особистості ще не знайшло достатнього висвітлення в психологічній літературі.

Актуальність теми та її недостатня розробленість зумовили мету нашого дослідження: уточнити поняття "гендерний тип" та "самоствердження особистості", а також з'ясувати на експериментальному рівневі зв'язки між цими явищами у старшокласників.

Завдання дослідження. 1) провести теоретичний аналіз проблеми самоствердження особистості та її гендерних особливостей; 2) експериментально дослідити зв'язок гендерних типів з різними стратегіями самоствердження старшокласників. Методи дослідження для вивчення поставлених завдань були застосовані наступні: теоретичний аналіз та узагальнення досліджень з проблеми, тестування, - опитувальник С. Бем "Дослідження маскуліності-фемініності особистості"; методика на визначення стратегій самоствердження (Є.П.Нікітін, Н.Є. Харламенкова.). Використовувалися методи математичної статистики, зокрема обчислювався критерій χ^2 . Базою експерименту виступила ЗОШ м. Одеси № 56. В експерименті приймало участь 75 старшокласників.

Згідно з першим завданням було проаналізовано та узагальнено дані спеціальної літератури. Аналіз літератури з проблеми дослідження показав, що термін "самоствердження" в дослідженнях використовується в різних значеннях, а найчастіше він невіддільний від родинних понять: самовираження, самовизначення, самореалізація, самоактуалізація. Водночас проблема самоствердження є найважливішим моментом і етапом розвитку особистості.

У філософії самоствердження розглядається через призму теоретичного аналізу сутнісних сил - джерела активності людини. (І.Ф. Ведін, Ю.В. Ган, О.В. Грибакін, В.Д. Євстратов, Є.А. Железов, Л.М. Коган, І.І. Кузьмінков, Є.П.Нікітін, Г.К. Сайкіна, Н.Є. Харламенкова, М.Ф. Цибра та ін).

У психології досліджуються окремі характеристики самоствердження: потреба (М.Р.Догонадзе, С.Б. Каверін, Ш.Н. Чхартишвілі, А.Маслоу, К. Роджерс); мотив (А. Адлер, М.В.Матюхіна, О.І Рожевий та ін.); спрямованість (Л.І.Божович, М.С.Неймарк, О.К. Осницький та ін.); сторона діяльності по самовизначенню (Д.О. Леонтьєв, В.Ф.Сафін та ін.); поведінковий акт (Р. Альберті, О.Д. Глоточкін, Л.О. Петровська, В.О. Туєв); специфічні прояви (С.О. Белічева, М.Л. Кубишкіна, В.Г. Ромек, Р.Х. Шакуров та ін.), віковий аспект (Л.І. Божович, О.В. Мудрик, В.С. Мухіна, М.С. Неймарк, М.В. Осоріна, А.В.Петровський, Д.Й.Фельдштейн, Г.М. Филонов та ін.).

А також склалися передумови для аналізу самоствердження в межах педагогічної психології з його специфікою в старшому шкільному віці. У зв'язку із цим особливий інтерес викликають дослідження самоствердження на різних етапах онтогенезу. У дитячому віці самоствердження розглядається у взаємозв'язку з такими його характеристиками як потреба у визнанні, потреба в досягненні, самолюбстві, гордості за досягнення (В.С. Мухіна, Ю.М. Орлов, Р.Х. Шакуров, Н.Н. Авдеева та ін.).

У дослідженні виявлено кілька підходів до розуміння самоствердження через включення самоствердження в структуру мотиваційно-потребової сфери (Б.С.Волков, В.Є.Каган, С.Ю.Чиркін та ін.) і розгляд самоствердження як прагнення людини підтвердити високу самооцінку з боку інших людей; через розгляд самоствердження як складового формування образу Я (М.М. Боритько, Г.М.Коджаспирова, О.Ю. Коджаспиров, В.Г.Крисько, О.В. Мудрик та ін.)

Самоствердження особистості являє собою складне соціально-психологічне явище. Ряд авторів, спираючись на певні психологічні підходи в процесі дослідження, розкривають різні сторони даного явища: джерела самоствердження (генетичний підхід), його сутність (змістовий підхід), зміст (структурно-функціональний підхід), спрямованість (логіко-гносеологічний підхід), сфери прояву (конкретно-історичний і змістовий підходи), форми й типологія самоствердження (змістовий підхід), види й рівні розвитку само стверджувальної діяльності й критерії її визначення (логіко-гносеологічний підхід) і т. д.

Найбільший інтерес викликають погляди авторів стосовно детермінант формування і розвитку потреби в самостверженні. С.Л. Рубінштейн першим розгорнув дискусію про співвідношення "зовнішнього" і "внутрішнього" факторів у формуванні особистості, а отже, їхньої ролі в процесі самоствердження особистості в суспільстві. Його думка про те, що "зовнішні причини діють через внутрішні умови", послужила підставою для подолання помилкової думки про фатальну зумовленість самоствердження як певної активності з боку зовнішніх впливів, так і тлумаченні самоствердження як особливої сили, що не залежить від взаємодії суб'єкта із предметним середовищем. Провідну роль

"середовищному" фактору в процесі самоствердження індивіда відводили вітчизняні психологи, серед яких видне місце займають К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, Л.С.Виготський, Б.В. Зейгарник, О.Ф. Крисанов, Б.Ф.Ломов, В.М.М'ясищев і багато інших.

Говорячи про гендерну психологію, відзначимо, що вона тільки починає розвиватися. Проводяться дослідження в різних областях: полорольові стереотипи (В.С. Агеев, І.С. Клецина), психофізіологія чоловіка і жінки (Є.П. Ільїн), статеві розходження у феномені неправди (В. В. Знаків), самоактуалізація особистості в професії – гендерний аспект (Л.М. Ожигова), гендерні установки (В.Є. Каган), гендерна психологія лідерства (Т.В. Бендас), жіночий менеджмент (Н.В. Ходирева), самореалізація обдарованих жінок (Л.В. Попова), стан жінок під час вагітності й після пологів (В.І. Брутман, Г.Г. Філіппова, І.Ю. Хамітова), материнство (Г.Г. Філіппова), стереотипи жіночого поведіння (О.В. Мітіна, В.Ф. Петренко) та ін.

Термін "гендер" увійшов у вживання під впливом "жіночих" досліджень для того, щоб підкреслити соціальну зумовленість системи статевих ролей, соціальних функцій, розуміння того, що є "чоловіче" і "жіноче", причин деяких психологічних особливостей жінок і чоловіків (О.О. Вороніна та ін.).

Поняття гендер використовується в соціальних науках для відображення соціокультурного аспекту статевої приналежності людини і є соціальною конструкцією системи гендерних стосунків. Гендер це соціальна організація статевих різниць; культурологічна характеристика поведінки, що відповідає статі в даному суспільстві тепер. Гендер – це "усвідомлене значення статі, соціокультурна маніфестація факту перебування чоловіком або жінкою, освоєні характеристики, очікування й моделі поведінки" (В.Шапіро); – це "набір соціальних ролей; це – костюм, маска, гамівна сорочка, у якій чоловіки й жінки здійснюють свої нерівні танці" (Г.Лернер). Не стать, але гендер обумовлює психологічні якості, здатності, види діяльності, професії й заняття чоловіків і жінок через систему виховання, традиції й звичаї, правові й етичні норми.

Розходження між чоловічим і жіночим розкривається за допомогою гендерних характеристик. До них відносяться маскуліність, фемініність і андрогіність. Маскуліність і фемініність (від лат. masculinus – чоловічий і femininus – жіночий) – нормативні уявлення про соматичні, психічні й поведінкові властивості, характерні для чоловіків і жінок (Психологія. Словник, 1990). При характеристиці маскуліності-фемініності, що дається в англомовній літературі, чітко проглядається тенденція пов'язувати маскуліність з діяльністю, а фемініність – зі спілкуванням. Відзначається, що висока фемініність у жінок і висока маскуліність у чоловіків зовсім не є гарантією психічного благополуччя. Багато дослідників дотримуються думки, що цілісну особистість характеризує не маскуліність або фемініність, а андрогінія, тобто інтеграція жіночого емоційно-експресивного стилю з чоловічим інструментальним стилем діяльності, воля тілесних експресій і переваг від жорсткого диктату статевих ролей. Андрогінія розуміється як емансипація обох статей, а не як боротьба жінок за рівність у маскуліно-орієнтованому суспільстві. Хоча творцем теорії андрогіності вважається Сандра Бем, у неї були попередники, у тому числі й такий авторитетний, як Карл Юнг.

К. Юнг (1994) бачив в ідеї єдності двох протилежностей – чоловічий і жіночого – образ архетипічний. Втілення жіночого початку в чоловічому несвідомому (аніма) і чоловічого в жіночому (аніmus), тобто психологічну бісексуальність він розглядав як самі значні архетипи, як регулятори поведінки, що проявляють себе найбільше типово в деяких снах і фантазіях або в ірраціональності чоловічого почуття й жіночого міркування.

Як аніmus, так і аніма перебувають, за К. Юнгом, між індивідуальною свідомістю й колективним несвідомим. Аніmus виражається в спонтанних, ненавмисних поглядах, що впливають на емоційне життя жінки. Аніма є подібним поєднанням відчуттів, які впливають на світорозуміння чоловіків, будучи спрямованим на несвідоме й двозначне в жінці, а також убик її марнославства, холодності й безпорадності. Архетип "аніма-аніmus", за К. Юнгом, складається з витиснутих, непрожитих рис особистості, що містять у собі величезні можливості й енергію для більш повної реалізації потенціалу особистості. Залишаючись у несвідомому, аніма й аніmus є багато в чому небезпечними. Усвідомлення ж чоловіком своєї внутрішньої жіночності (аніми), а жінкою – мужності (анімусу), приведе до відкриття й інтеграції ширшої сутності, що є показником особистісного росту.

Близька до поглядів К. Юнга й позиція представника сучасної аналітичної психології Р. Джонсона (1995), який вважає, що життєвий шлях жінки – це безперервна боротьба й еволюція стосовно чоловічого способу життя, що перебуває як зовні її, так і всередині, як власний аніmus. "Розвиток жінки може тривати, якщо аніmus, усвідомлений як такий, займе положення між свідомим його і несвідомим внутрішнім світом і стане посередником між ними допомагаючи де тільки можна. Згодом він допоможе відкрити для неї справжній духовний світ", - пише Р. Джонсон.

Як відзначає К. Мартін (С. Martin, 1990), раніше андрогіна поведінка допускалася батьками тільки щодо дівчат. Тепер погляди змінилися, і андрогіним може стати і хлопчик. Така поведінка виробляється в дітей у тому випадку, якщо вона моделюється на очах дитини одним з батьків своєї статі і приймається (заохочується) батьком протилежної статі (D. Ruble, 1988).

Сандра Бем (S. Bem, 1975) уважала, що андрогінія забезпечує більші можливості соціальної адаптації. Так, у закордонних дослідженнях був виявлений зв'язок андрогінії з ситуативною гнучкістю (S. Bem, 1975), високою самоповагою (J. Orlofsky, 1977), мотивацією до досягнень (J. Spence, R. Helmrich, 1978), гарним виконанням батьківської ролі (D. Baumrind, 1982). Відзначена також більша задоволеність шлюбом, більше відчуття благополуччя тощо. У нашій країні теж є прихильники такого погляду на андрогінію. Так, В. М. Погольша (1997, 1998) думає, що чоловіки і жінки, що володіють андрогіними рисами, можуть мати переваги, наприклад, у здатності впливати на інших людей. Установлено, що в людей складаються більше задовільні стосунки з андрогіними партнерами (Ickes, 1993).

Андрогіність у значній мірі залежить від етнічних і соціальних факторів. Так, афроамериканці, як чоловіки, так і жінки, більше андрогіні, ніж євроамериканці (D. Binion, 1990; K. Dugger, 1988). Пояснюють це високим рівнем безробіття серед чорношкірих чоловіків і низькою оплатою їхньої праці, у результаті чого чорношкірі жінки зайняли на ринку праці більш упевнені позиції порівняно з білими жінками. Їхнє уявлення про жіночість стало включати впевненість у собі, спритність і самостійність, фізичну силу.

З урахуванням цього деякі теоретики повели мову, що категорія "жінка" є нестійкою або взагалі не існуючою. Але тоді те ж можна сказати і про категорію "чоловік".

Ряд жінок наслідують маскуліному лідерському стилю, особливо якщо вони займають посади в традиційно чоловічих

галузях діяльності (К. Bartol, D. Martin, 1986; E. Cox, 1996). Таким чином, теорія андрогінії викликала на Заході не тільки великий інтерес, але й критику її основ (R. Ashmore, 1990; M. Sedney, 1989). Можливо, це було викликано тим, що в американському суспільстві маскуліність дає людині більше переваг, чим фемініність і андрогіність, і тому деякі жінки воліють демонструвати гендерну поведінку, а ще тому, що вигід від нього може бути більше, ніж утрат (M. Taylor, J. Hall, 1982). М. Тейлор і Дж. Хол вважають навіть, що поняття андрогінії зайвою.

Спенс і Хельмрих (J. Spens, R. Helmrigh, 1981) запропонували замість термінів "мужність" і "жіночість" використовувати інші: інструментальність (здатність до самоствердження і компетентність, традиційно приписувані чоловікам) і експресивність, які пов'язуються традиційно з жіночністю.

Сама С. Бем в останній книзі (1993) визнає, що концепція андрогінії далека від реального стану справ, тому що перехід особистості до андрогінії вимагає змін не особистісних особливостей, а структури суспільних інститутів. Крім того, існує небезпека втрати того позитивного, що несе в собі згладжування дихотомії жіночих-жіночої-чоловічого-жіночого. У той же час позитивною стороною концепції С. Бем про андрогінію є те, що вона привернула увагу до того факту, що для суспільства однаково привабливими можуть бути як чоловічі, так і жіночі якості.

Згідно з другим завданням дослідження був проведений психологічний експеримент, мета якого полягала у визначенні гендерних типів та стратегій самоствердження старшокласників. Далі визначалися зв'язки між цими психічними явищами за допомогою обчислення критерію χ^2 . Дослідження гендерних типів старшокласників здійснювалися за допомогою методики Сандри Бем. Результати діагностики показали, що 25 старшокласників виявили маскуліний гендерний тип, що складає 15% від загальної кількості випробуваних. До фемініного типу віднесено 35 старшокласників (25%); до конструктивного типу – 25 випробуваних (17%).

Дослідження стратегій самоствердження старшокласників здійснювалися за допомогою методики "Стратегії самоствердження особистості" Е.П. Никитіна, Н.Е. Харламенкової. Результати діагностики показали, що 20 старшокласників виявили маскуліний тип, що складає 27% від загальної кількості випробуваних. До фемініного типу віднесено 15 старшокласників (20%); до андрогеного типу – 40 випробуваних (53%).

У подальшому з'ясувався характер зв'язку між гендерними типами і стратегіями самоствердження старшокласників.

Аналіз отриманих результатів засвідчив (рис. 1), що серед старшокласників, віднесених до мускуліного типу, розподіл у залежності від стратегії самоствердження наступний: стратегію домінування виявили 50 % старшокласників; стратегію конструктивного самоствердження – 40% старшокласників та стратегію самопригнічення – 10%.

Результати дослідження показали (рис. 1), що серед старшокласників, віднесених до фемініного типу, розподіл у залежності від стратегії самоствердження наступний: стратегію самопригнічення виявили 47% старшокласників; стратегію конструктивного самоствердження – 33% старшокласників та стратегію домінування – 20% старшокласників.

Розгляд емпіричних даних показав, (рис. 1), що серед старшокласників, віднесених до андрогіного типу, розподіл у залежності від стратегії самоствердження наступний: стратегію конструктивного самоствердження 40% старшокласників; стратегію самопригнічення 25% старшокласників; та стратегію домінування – 35% старшокласників.

Серед представників маскуліного типу 10 старшокласників надають перевагу такій стратегії самоствердження як домінування (50%); 8 чоловік виявили конструктивну стратегію самоствердження (40%); 2 старшокласника обрали стратегію самопригнічення (10%). Як бачимо, для маскуліного типу найбільш характерним є використання стратегії домінування. Це пояснюється тим, що маскуліний тип характеризується підвищеною агресивністю та потребою в самоствердженні та самовираженні. Самі ці тенденції особистості маскуліних старшокласників зумовлюють обрання ними стратегії домінування в самоствердженні.

Для старшокласників фемініного типу найбільш характерним є використання таких стратегій самоствердження як самопригнічення (47%) і конструктивне самоствердження (33%) та стратегію домінування (20%). Вибір таких стратегій зумовлений схильністю до виявлення конформних установок, полізалежності, гіпервідповідальності та ін. Андрогенний тип випробуваних виявили такі стратегії самоствердження: 35% старшокласників – домінування; 40% чоловік – конструктивний; 25% самопригнічення. Такий розподіл пояснюється тим, що представникам андрогенного типу притаманні схильність до виправданого ризику, спонтанність у виявленні своїх здібностей, схильність до творчості, креативність. Для них характерним є прагнення до саморозкриття та самовираження.

Різниця між розподілом за стратегіями самоствердження старшокласників з різним гендерним типом оцінювалася за допомогою критерію χ^2 . Результати обчислювання показали, що є статистично значима різниця між усіма гендерними типами. Зокрема між андрогенним та фемінініми типами ($\chi^2 = 13,4$; при $p < 0,01$). Між андрогенним та маскулініми типами ($\chi^2 = 8,6$; при $p < 0,05$). Між мускулініми та фемінініми типами ($\chi^2 = 7,3$; при $p < 0,05$).

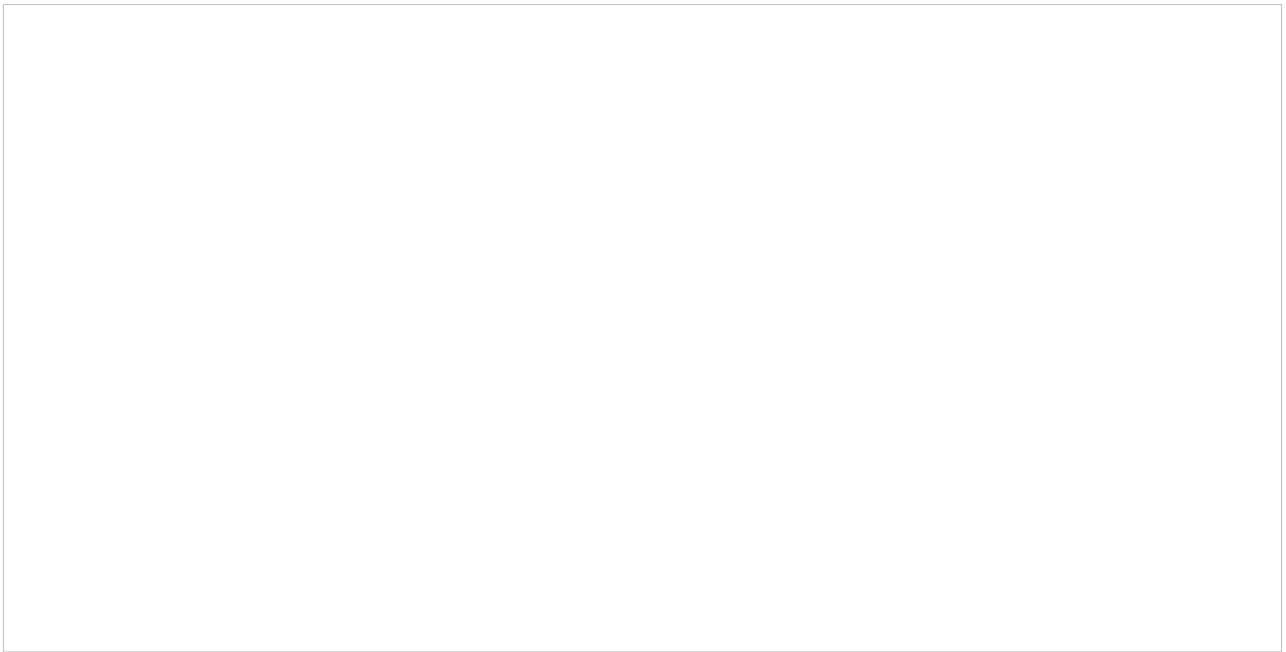

Рис.1. Розподіл старшокласників у залежності від гендерного типу та стратегії самоствердження

Таким чином, гендерний тип особистості впливає на вибір стратегії самоствердження особистості. Так, до маскуліного типу характерним є обрання стратегії домінування, для фемініного – стратегія самопригнічення та андрогіного – конструктивна стратегія.

Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки.

1. Самоствердження особистості являє собою складне соціально-психологічне явище. Це процес ствердження особистістю себе, свого значення. На самоствердження впливають як внутрішні детермінанти, так і зовнішні, пов'язані з особливостями соціального середовища, в якій знаходиться особистість. Потреба в самостверженні, у свою чергу, породжує інші потреби індивіда, за допомогою задоволення яких з'являється можливість для задоволення її самої.

2. Гендерні особливості вказують на соціальний статус і соціально-психологічні характеристики особистості. Поняття гендер відбиває соціокультурний аспект статевої належності людини і є соціальною конструкцією системи гендернорольових стосунків. Не стать, але гендер обумовлює психологічні якості, здатності, види діяльності, професії й заняття чоловіків і жінок через систему виховання, традиції та звичаї, правові й етичні норми.

3. На емпіричному рівні визначено, що гендерні характеристики старшокласників пов'язані з певними стратегіями їхнього самоствердження. При цьому гендерний тип особистості не впливає на інтенсивність потреби в самостверженні, проте визначає стратегію реалізації даної потреби. Це пов'язано з рисами особистості, що притаманні тому чи іншому гендерному типові старшокласника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альберти Р., Эммонс М. Самоутверждающее поведение Альберти Р., Эммонс. – М., СПб., 1998.
2. Бендас Т.В. Гендерная психология: учебн. пособие / Т.В. Бендас. — СПб.: Питер, 2006. — 431 с.
3. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. — СПб.; М., 2001.
4. Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві: мат-ли Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К.: Фоліант, 2003. – 300 с.
5. Клецина И.С. От психология пола – к гендерным исследованиям в психологии / И.С. Клецина // Вопр. психологии. – 2003. – №1. – С.61-78.
6. Клецина И.С. Теоретические проблемы гендерной психологии / И.С.Клецина // Мир психологии. – 2001. – №4. – С.162-179.
7. Кон И.С. Психология половых различий / И.С. Кон // Вопр. психологии. – 1981. – №2. – С.47-57.
8. Никитин Е. П., Харламенкова Н. Е. Феномен человеческого самоутверждения / Е. П. Никитин, Н. Е. Харламенкова. – СПб.: Алетейя, 2000. – 224 с.
9. Практикум по гендерной психологии / Под ред. И.С. Клециной. – СПб.: Питер, 2003. – 479 с.
10. Харламенкова Н.Е., Никитина Е.П. Разработка валидной процедуры оценки самоутверждения личности / Н.Е. Харламенкова, Е.П. Никитина // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. – № 6. – С. 67-76.

Подано до редакції 14.0.09.09

РЕЗЮМЕ

У статті розглядаються поняття самоствердження особистості та її гендерні характеристики. Експериментально досліджується характер зв'язку між цими явищами в юнацькому віці.

Ключові слова: самоствердження, гендер.

С.В. Ситник

ОСОБЕННОСТИ САМОУТВЕРЖДЕНИЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ С РАЗНЫМИ ГЕНДЕРНЫМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются понятия самоутверждение личности и её гендерные характеристики. Экспериментально исследуется характер связи этих явлений в юношеском возрасте.

Ключевые слова: самоутверждение, гендер.

S.V. Sytnik

PECULIARITIES OF SELF-AFFIRMATION OF SENIOR PUPILS WITH DIFFERENT GENDER CHARACTERISTICS

SUMMARY

The article analyzes the concepts of personal self-affirmation and their gender characteristics. The author empirically investigates the character of connection between these phenomena at youth age.

Keywords: self-affirmation, gender.
